

JÓKAI MESEMONDÁSA.

A Jókai-kritika terén visszafejlődés mutatkozik; magas színvonalú, szép múltja csak fokozza a jelen sivárságát. Már 1853-ban, mikor Jókaitól még alig egynehány mű jelent meg, az *Eszmék a regény és dráma körül* s az *Élet és irodalom* magvas fejezeteiben Kemény Zsigmond egyik-másik általános megjegyzése nemcsak Jókai addigi műveinek ismeréséről tanuskodik, hanem mintha egyenesen neki szólna; különben névszerint is említi Jókait, kinek írói jellemét helyesen és mélyrehatóan ítélte meg s «a» regényíróról szóló elméleti fejtegetéseinek számos intelme Jókai későbbi műveire vonatkozólag megannyi Kasszandra-jóslatként hat a mai olvasóra. Kemény külön is figyelemmel kísérte Jókai működését, elismerte eredetiségét és sok jó tanácsot adott neki magánúton. Jókai ezt hálásan ismeri el sok idő múlva is.¹

Másforma hanghoz szoktatja Jókait Gyulai Pál. Szerinte Jókai tönkreteszi tehetségét a népszerűség rontó italával, Gyulai tehát, amikor csak teheti, gondoskodik minél keserűbb ürömcseppekről. Igazságérzetének talán legszomjasabb gyökerét elégíti ki olyankor, midőn Jókait, a «népszerűség rabszolgáját», rendre intheti s a költészet és műbírálat magas szempontjai közül az olcsó népszerűséget örökre kitilthatja. Akárcsak az elkényeztetett eszes gyerek vásottságát, kétszeres szigorral bélyegzi meg a Jókai írói fogatkozásait s méltatlankodva kérdi, hogy a Jókai könnyelmű, éretlen frázisait «hogy képes eltérni a magyar közönség?» A Jókai-imádat virágkorában teszi ezt Gyulai, midőn — saját keserű megjegyzése szerint — Jókait érdeme szerint bírálni majdnem annyi, mint a politikai pártszenvédély vagy irodalmi cselszövény gyanújába keveredni. Valóban évek során át Gyulai egymaga képviselte a Jókai-kérdésben az országos közvéleménnyel szemben a kérlelhetetlen kritika jogát.

Péterfy Jenő híres essayje a Gyulai-féle Jókai-ellenes irányzat gyümölcse s megírása jórészt Gyulai személyes hatásának tulajdonít-

¹ *Negyven év visszhangja*. Jókai összes művei. 100. köt. 131. l.

ható. Lehet, hogy 1881-ben a Budapesti Szemlén kívül nem is akadt volna folyóirat, amely közölje ezt a tanulmányt, melynek hangja és szelleme is rokon a Gyulaiéval; Péterfy, mondhatni, sohasem szokott hadakozni az irónia fegyverével s ime itt ezt villogtatja állandóan. a legsebezhetőbb részt boncolva vele: Jókai jellemrajzoló módját. E három kiváló kritikus említett írásai nem régen új kiadásokban jelentek meg s így könnyen hozzáférhetők.

Gyulai elnémulása óta a Jókai-kritika meglehetősen elárvult s csak kivételes alkalmakkor jut szóhoz. Egy megleghangú, mesteri cikket bírunk még Jókairól Beöthy Zsolttól a Képes Irodalomtörténetben. Jókai ötvenéves írói jubileuma, majd halála, kivált ez utóbbi, persze százával termette a Jókai-emlékezéseket szinte elképzelhetetlenül sokféle vonatkozásban, de az ilyen alkalmak minden egyébnél inkább kedveznek, mint a kritikának. Nagyobbszabású Jókai-tanulmány talán mindössze kettő ismeretes: az egyik a Beöthy színpompás emlékbeszéde,¹ a másik Oláh Gábor értekezése.² Egy pár figyelemreméltó közlemény a középiskolai Értesítőkből lappang.

Nem csoda, ha nagy érdeklődés előzte meg a Ferenczi Zoltán szerkesztette legújabb nagyszabású magyar irodalomtörténet³ megjelenését, melynek öt szerzője közül négy a kritikai módszer alkalmazását és a kritikai érzék terjesztését tartja az irodalomtörténet feladatának, igen helyesen; Jókai azonban az ötödiknek: Endrődi Sándornak munkakörébe jutott. Fiatal ember, kivált ha költő is, szereti bírálat nélkül csudálni a szépet; példa erre Mikszáth Kálmán, aki 1883-ban verses életrajzot írt Jókairól, fölbe emelve ezt Szent Istvánnak, Szent Lászlónak, Világverő Mátyásnak stb.;⁴ de húsz év múlva ugyanaz a Mikszáth ugyanazt a feladatot prózában dolgozza fel s Jókait bezzeg *emberivé* tudja most már tenni e művében,⁵ mely — minthogy csak élet- és korrajz akar lenni — igen jeles mű. Endrődi ellenben hű maradt másfélévtizedes felfogásához, mely talán illett az akkori közhangulathoz, de amelyet ő sehol se hangoztathatna helytelenebbül, mint egy rendszeres, komoly, nevelő célzatú irodalomtörténeti munkában. Endrődi t. i. ilyenekkel áll elő: «Ugyan kérlek, jó urak, menjetek azzal a kritikával! Mert hisz tulajdonképen mi is az a kritika? A költészet inasa . . .» stb. Ebben csak a kisebbik hiba az, hogy Endrődi semmi idézőjelet nem használ, pedig az egész rész-

¹ *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*. Új folyam. XL. köt.

² *Jókai és Debreczen*. Irod.-tört. Közlem. 1906.

³ *Műveltség Könyvtára*. XI. köt.

⁴ Lásd Gyulai Pál: *Bírálatok*. 1911. 238—240. l.

⁵ *Jókai Mór élete és kora*. I—II. Bpest, 1907.

let Jókaiából való;¹ nagyobb hiba az, hogy így mintegy szentesítve van a nagy közönség előtt az a téves felfogás, mely ellen Gyulai oly elszántan küzdött. Azt az igazságot is nyilvánvalóvá teszi az Endrődi cikke, hogy a kritika útjelző elvei nélkül a magasztalás terén sem igen tudunk tájékozódni, annál kevésbé tudásunkat gyarapítani. Jókai maga se szerette az olyan dicséretet, melyhez csak a kritika kifigurázása árán juthatni; jól-rosszul rejtegetett becsvágya volt Jókainak az, hogy műveit a hivatásos kritika is komolyan vegye s a nagy közönség hozsánnáin mellett nagyon jól esett neki — ha nem mutatta is — Gyulai egy-egy elismerő sora. Általában Jókainak a kritikához való viszonya már szerves összefüggésben van tulajdonképeni tárgyunkkal: Jókai mesemondó egyéniségével s ez a körülmény hadd tegye némileg érthetővé, ha menteni nem tudja is, ezt a hosszú bevezetést.

Péterfy maliciózus megjegyzése, hogy t. i. Jókai előadásmódja gyakran Hány Jánost juttatja eszébe, különösen fájhatott Jókainak. Mert Jókai, noha szívesen nevezi magát a «jámbor magyar nép együgyű mesélgetőjének»,² hallani sem akar olyan szerepről, amilyen a Garay Obsitosának nevéhez fűződik. Egy hosszú életre terjedő örökös tanulással igyekezett megváltani a jogot arra, hogy őt a mesemondás komédiásaival össze ne tévessze senki. Kevés mesemondónál látunk olyan komoly felkészülést tündérországi útja előtt, mint Jókainál. A képzelet eszményi birodalmában valahányszor megéhezik, mindig jó hasznát veszi a száraz tudomány hamuban sült pogácsáinak, melyeknek nélkülözhetetlen voltára idejében megtanította «kedves mentora» és sógora: Vály Ferenc. A gyermek Jókainak télen-nyáron reggeli öt óraker kellett kelnie, a rendes iskolai tantárgyakon kívül német, francia, angol nyelvet, éneket, építészetet, festészetet, kertészetet tanulnia, olvasnia Gibbont és Kantot, Rottecket és Buffont, Byronot és Victor Hugót stb.³ A derék Vály professzor okos módszere olthatatlan tudományszomját fakasztott a Jókai lelkében s tudása, ha nem is mélység, de kiterjedtség tekintetében bámulatra méltó. Fáradhatatlanabb dilettáns nem cserkészett soha az egyetemes tudomány rengetegében, melynek egyik-másik mesgyéjén a szaktudós oklevele is megilleti. Könyvtára — saját szavai szerint — egyike a magánkézben levő legbecsesebb gyűjteményeknek. «Nincs olyan elrejtett völgye a földnek, olyan tájék, olyan vegetáció, amit könyveimből ne ismernék.»

¹ *Életemből*. II. köt. 295. l. E tréfás sorok a «Kakas Márton arcképcsarnoká»-ban fordulnak elő, tehát a helyzet egészen más, mint Endrődinél.

² *Véres könyv*. 222. l.

³ *Az én életem regénye*. 161. l.

Ugy fejleszti napról-napra ismereteit, mint ahogy az akrobatának mindennap gyakorolnia kell az izmait.¹ Végtelenül és őszintén tiszteli a tudományt; két nagy iskolát, a teremtésnek két nagy univerzumát ismeri: az életet és a könyvtárt. «Mik a csillagos ég minden csodái egy könyvtárhoz képest?»²

Csakhogy épen nagy tudása az egyik oka annak, hogy a kritikusokban akaratlanul is csak az alkalmatlankodó ellenséget látja. Jókai olyanformán vélekedik, hogy a kritikának csupán a tudatlanság ellen kell küzdenie, ha tehát ő buzgón fűröszi lelkét a tudomány habjában, sérthetetlenségre számíthat a bírálat éles nyilai ellenében. Sokszor a legnagyobb elmeállal halmozza maga körül a védő torlaszokat, mert érzi, hogy a *kis* Gyulai Pál a legapróbb részen is be tud bújni. Hadi cselhez is folyamodik s egyszer-máskor inkább feláldozza a költői hatás felét, csakhogy törbe csalja és kicsúfolja «a» kritikust és szemképráztató adataival lefőzze. Legfeltűnőbb ez a mókája a *Három márványfejben*, ahol a galambepéjű Jókai az egész regény folyamán el nem bocsátja a deresről a jámbor kritikust, ezt a szegény «Prügelknabe»-t, aki bezzeg nem prüszkölhet bele a Jókai meséjébe olyan büntetlenül, mint a Hány János füllentéseibe a furfangos deák. Kár persze, hogy az olvasóközönség legnagyobb része az említett regény «disputá»-iban nyilatkozó éleselmjűséget és ismerettömeget nem igen tudja élvezni s akiknek méltánylására végül is rászorul Jókai, azok épen — a kritikusok.

Ez a buzgó tanulás, mely egyébiránt a kritika tekintélyének elismeréséről tanuskodik, sok hasznos gyümölcsöt érlel, de egy fattyúhajtást is hoz: a tudárosságot, mely Jókai mesemondásának egyik eltagadhatatlan eleme. Igaz ugyan, hogy talán mindenik mesemondó arcán ott van ez a szeplő. Minél nagyobb figyelemmel és bámulattal csügg a hallgatóság a mesélő ajakán, ez annál nagyobb becsvágygal törekszik arra, hogy a hallgatóság mindenét lássa a mesemondóban s ne bírálja őt, csak hódoljon neki. Aztán meg az emberi természettel velejár az a tulajdonságunk, hogy amit fáradságos kutatás, tanulás vagy elmélkedés útján összegyűjtöttünk, azt lehetőleg mind értékesíteni igyekszünk, noha legtöbbször akad közöttük bizony elég kiselejtezni való. Jókai is gyakran megfélekedezik egyrészt olvasóközönségének képzettségi fokáról, másrészt a mese művészi követelményeiről és enciklopédikus tudását ragyogtatja, melyet a kritika tudomásul vesz, de azt helyénvalónak nem találja, a közönség pedig áhítatosan — átlapozza. Sokszor átlépi a kellő határt pl. a növénytani műszavak

¹ Jókai összes művei. 100. köt. 150. l.

² *Életemből*. I. köt. 29. l.

halmozása terén, bár ez rendszerint az ő felejtetetlenül szép leírásait szolgálja s Jókainak a fák és virágok iránti szinte pantheista szeretetéből ered, mely oly fontos eleme a mese-élvező nép lelkületének is. Mennyire szereti Jókai a szabad természetet, mily ősi naivsággal tud elmerülni benne a népi képzelet hajlamával az ezerfajta megszemélyesítésre! Jókai hiszi, hogy a fák is szeretik azt, aki őket szereti, büszkék rá, ha annak örömet okozhatnak. «Óh a fák oly okos lények! Azokban lélek lakik. Én gyilkosnak tartom, aki egy nemes fát kivág.»¹ A regényíró nem állhatja meg, hogy néha neki ne vetkőzzék kertésznek, aki minden növénynek tudja a latin nevét is; bánja is ő addig, akármit mondanak rá.

Igy vagyunk Jókai nem egy «hibájával»: elkezdjük feddeni tudátlóságáért s a végén azon vesszük észre magunkat, hogy kifogásaink már-már a dicséret szótárát lopkodják. Pedig egy pár példát fel kell még említenünk Jókai tudátlóságára, mely az ő sokoldalú ismereteinek és szellemességének mintegy a kicsurranó fölősege. Talán legjobban visszaél nyelvészeti elméncséjeivel, melyek idegen nyelvekre is kiterjedvén, sokszor tudátlós magyarázgatóshoz kell az írónak folyamodnia a gyengébbek kedvéért, pedig a szójáték csak akkor jó, ha nem kell azt magyarázni. Különbben nemcsak szójátékokra kell gondolnunk. Legtöbbször s legméltóbban megrótták Jókait azért, hogy latin tudományát túlságosan érvényesíti.² Jókai védekezése,³ hogy t. i. a regény cselekvényének korában latin volt az illető emberek nyelve, nem fogadható el, mert ha annyit belát ő maga is, hogy személyeit nem beszéltheti folytonosan latinul, azt is megtehetette volna, hogy csak a legszükségesebb latin kifejezésekre szorítkozzék. Különbben is nem mindig hivatkozhatik mentségül a latinizáló korra és emberekre. A *Serföző* pompás humoráért csak megbocsátjuk a fiatal Jókainak, de nem helyesljük a sok Antæust, Saturnust, Bellonát, Ganymedest, Marsot, Ajaxot stb.; az ilyen olympusi nektárcsöppek nem valók a Hornyicsek Vendel árpa-sörébe. Midőn Dániel cserkesz bey a Vergiliusból ismeretes Sinon-mondát említi,⁴ szintén az ifjú Jókai vizsgázik előttünk a klasszikai irodalomból, nemkülönbben akkor is, midőn Vértessy tábornok, ez a csupa-katona, nem talál Hercules és Omphale

¹ Az *aranyember*. I. köt. 82. l.

² Jókai ezt is rendkívül szeretetreméltóan tudja tenni, már csak azért is, mert több ízben őszintén elismeri e hibáját s kedves humorral ígér javulást Ovidius módján: Nunquam iam carmina dicam. (*Novellák*. 296. l.)

³ Nemcsak a latin, hanem általában az idegen szavakra vonatkozó védekezését lásd pl. *Egy magyar nábob*. II. köt. 238. l.

⁴ *Véres könyv*. 240. l.

históriájánál ismertebb és közelebb fekvő példát; ¹ az meg épen nevetéses, mikor az öreg parlagi szellemű Kárpáthy János a rossznyelvű Marion csipkelődését finom mitológiai tromffel viszonozza s Actæon esetét idézi, ² vagy mikor a 26 esztendő kanalas tót legény az Arany János Vojtina Mátyásától származtatja magát. ³ Jókai jellemzésbeli túlságos eszményítésének is egyik titka az, hogy a mindenhez értő Jókai önkéntelen tudákossággal gyakran elszólja magát hőse nevében s csak azután kezd kapkodni bizonyítékok után, melyekkel — ha török, ha szakad — igazolni lehessen az elszólást. Például Paczal János rendőr igen egyszerű embertársunk, de egyszer csak — elkezd angolul beszélni, mert hát Jókai tud angolul s az ilyesmi mindig hatásos: kénytelen tehát a jámbor konstáblerről utólag kisütni, hogy ez nagyon világlátott ember, két évig volt Amerikában s mint a mexikói Miksa császár huszárja még krokodilust is evett; latin tudományáról is meggyőződünk, sőt akkor sem ijed meg Paczal János, ha Petőfiből kell verssorokat idézni. ⁴ Az sem utolsó mulatság, mikor Fehér Gyula, a mocsár-száritó mérnök, egy kifcamodott lábú kocsisra ránézve, ennivaló szerénységgel csak ennyit mond: «Ennek a tarsuscsontjai közül ugrott ki az astragalus s félrecsúszott az os naviculare-től s emiatt a ligamentum taliaticum félrecsavarodott; egyéb baj nincs.» ⁵ A mérnök ezen kábitó orvosi tudományát már meg se meri magyarázni Jókai. Igaza van tehát Péterfy Jenőnek, mikor azt mondja, hogy Jókai eszményi hőseiben mindig van valami az ezermester Jókai-ból, aki minden tudományban otthonosnak mutatja magát. Tényleg nagy szemeket mereszt az olvasó, mikor Jókai — csakúgy odavetőleg, à la Fehér Gyula — helyreigazítja pl. a Pallas-lexikon adatát arra vonatkozólag, hogy a gázfűtést mikor kezdték el Budapesten. ⁶

Jókai tudákossága kevésbé bántó olyankor, midőn a mesemondás hangjának kellő eltalálásához szolgál mintegy kiindulópontul; ilyenkor a tanító és növendékei közti viszonyra emlékeztet Jókai eljárása, aki mintha leckén kezdené s aztán észrevétlenül vinné át hallgatóit a képzelet országába. Érdekes példa idevonatkozólag az *Álma* című elbeszélés, amely így kezdődik: Ez a szó: «álma» előfordul igen sok nyelvben s mindenikben valami kedveset és szépet értenek rajta; lám a latin, az arab, a német, a török, a magyar, az angol, mind hasz-

¹ *Szomorú napok.* 62. l.

² *Egy magyar nábob.* II. köt. 145. l.

³ *Gazdag szegények.* 56. l.

⁴ *Gazdag szegények.* 96., 137. l.

⁵ *Felfordult világ.* 93. l.

⁶ *A mi lengyelünk.* 331. l.

nálja és szereti ezt a szót; most azonban én ezek közül egyikről sem mesélek, hanem mesélek az álmai csatatérről, mert van egy város, melynek neve szintén Álma.¹ Gyakoribb módja a mese elkezdésének az egyenes kérdés-feltevés, melyre válaszul következik a mese. Például a *Népdalok hőse* így kezdődik: Ki ülteti a mezők virágait? Ki tanítja a pacsirtát énekelni? Ki teremti a népdalt? stb.; két lapon át tart a kérdések özöne s akkor hallunk egy esetet arra vonatkozólag, hogyan terem a népdal.² A *rézpataki lelkész* meséjéhez a következő kérdéseken keresztül lehet eljutnunk: Micsoda pálya az, melyen legkevesebb rózsza terem és a legtöbb tövis? Micsoda pálya az, melyen legerősebb a munka, leggyöngébb a jutalom? Micsoda pálya az, melynek követői legszegényebbek s mégis legboldogabbak? Micsoda pálya az, mely legközelebb visz az égi boldogsághoz s legtávolabb a földi örömöktől? . . .³ Efféle példát még sokat idézhetnénk, de ehelyett lássunk egy más eljárásmodot, midőn t. i. Jókai egy-egy kuriózus aprósághoz fűzi kalandos meséit; úgy tesz, mint ifjúkori bálványképe: Victor Hugo, aki azt állítja, hogy *A párisi Notre-Dame* c. regénye az 'ΑΝΑΓΚΗ szóból keletkezett, melyet a híres székesegyház egyik tornyának homályos zugában felkarcolva látott valamikor. Jókai is — kivált fiatalon, a túlzó romantika hatása alatt — rejtélyes felirásoktól kér ihletet: a Vellebithegy egyik mohos sziklájába öles betűkkel van bevésvé e név «Barlavit» (hej! kemény vitéz volt ez hétszáz esztendővel ezelőtt!);⁴ egy odvas fa tövében szelencét találtak, benne ősz hajfürtöt s pergamentdarabot e női írással: «1822. Dec. 22. Halálos ágyamon reád emlékezem»;⁵ egy járhatatlan vadon erdőben egy hársfa kérgén látható egy kereszt és néhány betű: † A. J. H. S. Z. 1814. maj. 24. «Ki volt az, aki ezt ide felvághatta? Miért ide és miért épen ezt?»;⁶ a Sphinxpiramisban egy ifjú nő csodás épségben megmaradt mumiájának keblébe ezüst tollú nyíl van mélyen beszúrva, a nyíl tollán ó-chaldaeai betűkkel e név: «Sanherib».⁷ Ez utóbbi példák mind Jókai egy legfiatalabbkori kötetéből valók s mutatják azt a sablont, melyet Jókai a 40-es években alkalmazott. A Poe-féle *Rejtelmes történetekre* s az újabb detektiv-históriákra emlékeztető eljárás ez, azzal a különbséggel, hogy Jókai nem foglalkozik, nyomozással, ő rögtön

¹ *Véres könyv.* 176. l.

² *Népvilág.* 127—128. l.

³ *Népvilág.* 212. l.

⁴ *Vadon virágai.* 2. l.

⁵ *Vadon virágai.* 116. l.

⁶ *Vadon virágai.* 93. l.

⁷ *Vadon virágai.* 226. l.

kitalálja a rejtély nyitját s az előttünk fejlődő izgalmas drámát siet kellemes mesévé változtatni; a mumiának pl. egyszerűen annyit mond: «ébredj föl, a költő teremő szava hí!» s a «Sanherib» szó jelentéséről lepattan a titok zárja.

A későbbi Jókai a sablon nyűgéből s a tudákosság emelvényéről hamarosan le tudott lépni az ő kedves hallgatóságának közvetlen közelébe s oly természetes, naiv elbeszélő hangot és modort tudott eltanulni, amilyen igazán csak a népmesékben található. A régi jó *fonó*beli mesék naiv moralizálását¹ egyesíti Boccaccio Decameronejének rendkívül változatos mesekezdő és végző fogásaival.² Elég két példára utalnunk: az *Arria* című novellára (bevezetése: «Elmondom tinektek, milyen halála volt Arriának . . . », befejezése: «Ilyen halála volt Arriának.») és a *Xelenhoa és Toipingvang* címűre (bevezetése: «Ha meg akarjátok hallgatni, meghalljátok, ha nem akarjátok hallgatni, nem halljátok . . . », befejezése: «Ha meghallgattátok, tudjátok, ha nem hallgattátok, nem tudjátok»).

A nép is így szokta kikerekíteni egyszerű történeteit s Jókai is a mese fonalának kezelésénél szereti mind a három Párka szerepét maga elvégezni. Az olyan gyakori felsőhajtások, hogy «Isten legyen irgalmas szegény nyomorult lelkének!» — mintha egy megkomolyodott Boccaccio rebegesei volnának. A tipikus mesemondó kereten belül aztán csodálatraméltó sokféleséget, szinte kifogyhatatlan gazdagságot tud Jókai kifejteni; a kis novella szűknek látszó műfaját, mint valami sakktablát, tréfás szeszéllyel s minden erőlködés nélkül osztja fel apró kockákra, melyeknek se szeri, se száma. Mi minden kap helyet Jókai meseapróságai közt! Van ott elbeszélés, beszély, történeti elbeszélés, történeti beszély, históriai novella, históriai álmom, régi történet, igaz történet (és igaz tewrteeneth), szomorú történet, valószínű történet, rémtörténet, hadtechnika, nyelvtudományi értekezés (persze móka az egész), korrajz, mendemonda, regényes képek, igaz mese, rege, apró monografia, csatakép, legenda, genre, vázlat, szájhagyomány stb., sőt «maureszk» is (a Xeres de la Frontera melletti mór győzelemről szól, bár épen nem humoreszk). A legparányibb mesei elem, a legapróbb ötlet és adoma is becses előtte, mert páratlanul ért az ilyesminek művészivé emeléséhez. Ő maga állítja, hogy legsikerültebb műveit mindig egy pillanatnyi ötlet teremtette meg.³

¹ «Leányok, szeleburdi leányok! tanuljátok meg, hogy a hűség mindig jutalmaz, a hűtelenség mindig megver.» (*Dekameron*. II. kötet. 217. l.) Stb.

² Lásd Jókai *Dekameron*-jából az I. kötet 22., 29., 31., 36., 40., a II. köt. 6., 13., 14., 17., 21., 25., 27., 32., a III. kötet 9., 14. sz. elbeszéléseit.

³ *Életemből*. I. 31. l.

Ötletek gombamódra termettek agyában, de azért folyton vadászott is rájuk; valóságos cserekereskedésben volt az egész nemzettel, mely a legkülönbözőbb országrészekből küldözte be Jókainak a népszellem nyers gyöngyeit,¹ melyeket ő nagyhamar kicsiszolva, művészies keretben hozott forgalomba. De a komoly történeti események és személyek is bárányszelídséggel engedelmeskednek nagy mesemondónknak s bűvös érintésére az adoma bohóc-köntösévé válik rajtuk a történeti jelmez. És mindnyájan szívesen beállunk a gyermekhallgatóság soraiba s jól mulatunk mi nagy gyerekek a szultánokon, fejedelmeken s más «félelmes» hatalmasságokon. mikor ezek lekerülnek a bábszínház deszkájára. Ide kerül pl. az öreg szultán apó «onnan Stambulból», aki ha valami neki nem tetsző dolgot tapasztalt Erdélyben, fogott egy korbácsot, mely mindig ott lógott a szegen s úgy végigvert vele rajtunk, hogy csak úgy repedt a bőrünk; egyszer azonban Rákóczi Gyurka nagyon megmakacsodott s elindult Lengyelországba, akárhogy kiabált is utána az öreg apó «onnan Stambulból»: megállj gyerek! mert biz a fenekedre verék!² S mily pompásan naiv meglevenítése a régi török-magyar békekötésnek az ilyen néhány szó: Azt mondta a török a magyarnak: «kend is jó katona, én is jó katona, — ne bántuk egymást».³ Az adomás letörpítésnek ezek a példái már átvezetnek bennünket Jókai tehetségének paródizáló hajlamához, mely hajlam testvére a népmese naiv anachronizmusának és torzító kedvének. Jókaiában, a magyar politikai élelapirodalom megteremtőjében, a magyar néphumor művészi megtestesülésében, az adoma-királyban természetesen megvan a paródizáló hajlam, de az is igaz, hogy tehetségének ilyenemű villámai az abszolutizmus vészterhes levegőjében lelték éltető elemüket s az alkotmányosság virradtával mindinkább halványodtak; a paródia legtöbbször ellenséget keres, már pedig a Béccsel való kibékülés óta Jókai nem igen tudta haragra lovalni magát senki ellen sem; ha szelid maliciával néha egy-egy bélyeget próbál nyomni valakinek a homlokára, megesik rajta jó szíve s rögtön letörli a foltot humora nedvével. Politikai vonatkozású paródiáiról most nem szólunk, de Kakas Márton pompás alakja ki-kilép az *Ústökös*ből s a *Vasárnapi Újság*hoz küldözött levelei közt kitünő travesztiák akadnak néhány akkor színre került drámáról; van Kakas Mártonnak arcképcsarnoka is (Falk Miksa, Ipolyi Arnold, Gyulai Pál stb.). Néha kedve kerekedik Jókainak meglesni a «félisteneket»,

¹ Jókai összes művei. 100. kötet. 148. l.

² *A Damokosok.* 18., 20. l.

³ *Novellák.* 319. l.

mikor ezek pongyolában vannak,¹ sőt egyszer-egyszer az istennőket is, mikor Juno lavorjáról beszél² vagy Clio muzsával harisnyát köt-tet.³ Mindez azonban szeliden, szinte udvariaskodva történik s mosolyának nem kell álcáznia semmiféle epés támadást a fennálló rend ellen. Jókainál a komolykodó pathosz és a paródia két véglet, melyeken ő legtöbbször szerencsésen belül tud maradni.

Csak egy baj van Jókai paródizáló hajlamával. Sokszor saját műve cselekvényét nem veszi komolyan Jókai. A hallgatóság lelkesedve követi mindenüvé a nagy mesemondót, valónak kész elfogadni a költészetet, szemeiben ott ragyog a naiv hit, s egyszerre mintha a paródia gnómja vigyorogna elő, mintha mondaná: úgy-e ügyes bűvész vagyok én? A *Milton* c. drámában Fly a legkomolyabb helyzetben elkezd magyarázni, hogy az *isten veled* helyett *jó Isten veled*-et «nem a jambus kedvéért mond»!!⁴ Furcsa egy drámai személy az, aki tudja, hogy őt a szerző jambusokban beszélteti. A cselekvénnyel való ezen játék sokszor megzavarja a hatás összhangját. Mindnyájan emlékszünk az *Élet komédiásai* befejezésére; az olvasó vagy olvasónő tetszésére bízva Jókai, hogy a kétféle vég közül válassza azt, amelyik neki jobban tetszik; ha sírni akar, válassza a tragikusát, ha nyugodtan akar aludni, akkor a másikat; öngyilkosság a Mont-Blanc tetején, vagy idill Japánban: valamelyik majd csak beválik; hasonlít az ilyesmi a bűvész eljárásához, aki a mutatvány végén annak az embernek az orrából veszi ki a tallért vagy annak zsebében leli meg a kártyát, akit a közönség erre kijelöl. Szóval Jókai ahelyett, hogy megoldaná a csomót, még két új csomót köt. Mikor Berend Iván búcsút mond remete-életmódjának s a pesti high life tagjául csap fel, érzi Jókai, hogy ezt indokolni kellene; világért se jön zavarba, sőt külön gondoskodik magyarázatról a «melegvérű» emberek számára és külön a «hidegvérűek» számára;⁵ tartalmilag mind a két indok elfogadható, de jellemző a fentebbi mód, mellyel Jókai a mese komolyságán üt csorbát. Máskor meg ép ellenkezőleg azt erősítgeti, hogy mennyire nem tőle függ az indokolás és a befejezés, mert hát ő kötve van a tényekhez, melyeket hüen kell előadnia; hogy milyen kibékítő megoldást tudna ő csinálni, de nem szabad, a kegyetlen igazság nem engedi.⁶ Viszont néha maga bevallja utólag Jókai, hogy annak a

¹ *Félistenek bolondságai.* (Caesar és Cicero.)

² *Óreg ember nem vén ember.* 69. l.

³ *Forradalom alatt írt művek.* 139. l.

⁴ *Színművek.* II. köt. 29. l.

⁵ *Fekete gyémántok.* 265. l.

⁶ *Pl. Rákóczy fia.* 236. l.

forrásnak, melyet műve alapjául jelölt volt meg, hírét sem hallotta, csak kitalálta, hogy a mesét az olvasó számára «könnyebben bevehetővé tegye»; szerinte ez nemcsak költői szabadalom, hanem egyenesen kötelesség.¹ Az ilyesmit azért tartjuk megengedett dolognak fel-
említeni, mert Jókai restelli azzal elintézni a kérdést, hogy egy mesemondótól nem kell következetes esztetikai rendszert várni (ami-
ben pedig igaza volna), hanem szárnyait levetve az ő dilettáns elmé-
letének ingoványain gyalogol és sajátzerű rögeszméjévé kezd mind-
inkább válni, hogy ő nála talán sehol a világon nincs realistább író.
Teljes jóhiszeműséggel és komolysággal jelenti ki, hogy «egész haj-
lama szerint realista író»;² hogy az élethűség dolgában «elvállalja a
szavatosságot»;³ lehet-e tehát őt «idealistának szidalmazni»;⁴ hogy
ő beleéli magát az egyes alakok kedélyhangulatába, iparkodik bennök
élni . . .⁵ Mindezt elhiteti önmagával Jókai, pedig ez a «beleélés» nem
sikerül neki, mert mihelyt egy ötletet, egy adomát, valami érdekes
különlegességet olvas, lát vagy hall, semmi esetre se mellózi, akár
illik az a már «átélt» alak jelleméhez, akár nem. Jókai sohase tud
készen lenni alakjaival és történeteivel; egyszer próbálta meg lemá-
solni egyik kisebb művét s a másolat tizenhat lappal többre ütött ki,
«annyi új eszme támadt közben . . .»⁶ ha harmadik példányt készí-
tett volna, megint csak úgy jár vala bizonyosan.

Játszi fölényel azonosítja Jókai, illetőleg téveszti össze a regény-
cselekvény természetét a drámáéval; pedig Kemény Zsigmond éles-
elméjű fejtegetései óvatossá tehették volna e tekintetben. Mégis azt
látjuk, hogy derűre-borúra dolgozza fel ugyanazt a tárgyat regényben
és drámában egyaránt. Persze először a regényt csinálja meg;⁷ a
dráma aztán úgy készül el, hogy a regényből kihagyja az író a saját
nevében mondott megjegyzéseket, a leírásokból apró betűs színházi
utasítások lesznek, a regény párbeszédei pedig szóról-szóra megmarad-
nak. (Ha valaki erre vonatkozólag üzleti szempontokkal hozakodnék
elő, azt hiszem ez nem válna be védelemnek.) Jókai itt is mesélni szeret
s a különlegest és látványosat kedveli. A *Levente* színpadi utasításai
értelmében vadludak, darvak, hattyúk repülnek végig nagy kiabálás-
sal, egy nagy kígyó tekeregve húzódik a zombék közé. A *Könyves*

¹ *Délvirágok*. 198. l.

² *Utazás egy sírdomb körül*. 194. l.

³ *Szerelem bolondjai*. Utóhang.

⁴ Jókai összes művei. 100. k. 147. l.

⁵ U. o. 122. l.

⁶ *Az én életem regénye*. 338. l.

⁷ Egyetlen kivétel a *Varchoniták*.

Kálmán második felvonásában «az érkezők mind csónakon jönnek és mennek». A *Szigetvári vértanúk* ezzel a sajátosságos utasítással végződik: «*A vár összeomlik. Kárpit legördül.*». A *Miltonban* lóháton vívott halálos végű párbaj folyik a színpadon. *Zrinyi* rimes anapæstusokban monologizál és hexameterekben imádkozik. A *Levente* olyan régies és különleges nyelven van írva, hogy — mondhatni — minden harmadik szó vállán egy-egy kis szám utal a mű végén levő magyarázatokra, de hogy vajjon mit ér ezekkel a színházi közönség, el nem tudjuk gondolni.¹ E drámát különben (a IV. felvonásban) hosszú értekezésekkel, epikai részletekkel szaggatja meg Jókai, à la Dugonics. Hogy Jókai színművei, melyeknek nagyobb része regények kivonatai, mégis tűrhetőnek mondhatók s egy pár közülök jelentékeny hatást is tett: mutatja, hogy Jókai mesélő módjában mindig egészséges elevenség, fordulatos párbeszéd, sok csattanós helyzet van. Mindenütt a csattanós, hatásos helyzet a főcél; a versíró Jókaira is áll ez: költeményeinek kilentized része annyira tele van a versszakonként ismétlődő egyszerű és bonyolult refrénekekkel, hogy ép ez az örökös csattanó-hajhászás bizonyos egyhangúságot szül.

Az is természetes, hogy a több mint másfélezer nyomtatott ívre terjedő könyvrengetegben ismétlődő helyzetek is akadnak, bár aránylag kevés. Többször előfordul pl. az a megrázó ellentét, midőn az ünnepi vidámságot valami végzetes szerencsétlenség hirtelen halálos rémületté változtatja; csak gondoljunk a Tarnaváryék báljára a pesti árvíz kitörésekor és a komáromi híd leszakadására a nádori ünnepség alkalmával.² Az érdemkereszttel kitüntetett Timár Mihály s a főispánná lett Zárkány Napoleon kétségbeesett lelki küzdelme azonos két részlet.³ Livia épúgy szökik meg hazulról, mind Lidia és mindketten annak a menyasszonyi ruhának a hímzését kénytelenek pénzért elvállalni, amelyet ők szerettek volna az esküvőn viselni.⁴ Gutai Lőrinc és Klausner Henrik alakoskodása és lelepleztetése egyenesen feltűnő hasonlóságú.⁵ Az Adorján Manassé és a Jenőy Kálmán festményeit körülbelül ugyanaz a csizmadia árusítja, noha az egyiket Scalcagnatinak, a másikat Tseresnyésnek hívják.⁶ A két gyanakvó férj: Áldorfoy Ince és Timár Mihály egészen egyformán leskelődik

¹ Hangoztatja itt Jókai, hogy egyetlenegy újkori szót se használ; a *dalár* és *fersing* szavak azonban nem valami őskori zamatúak!

² *Kárpáthy Zoltán* és *Politikai divatok*.

³ *Az arany ember* és *Az élet komédiásai*.

⁴ *Az élet komédiásai* és *Gazdag szegények*.

⁵ *Az elátkozott család* és *Kétszer kettő — négy*.

⁶ *Egy az Isten* és *És mégis mozog a föld*.

Hanna, illetőleg Timéa után s egyforma eredménytelenséggel.¹ Feenyéry párbaja édes testvére a Markóczy Dezsőének...² De ha még egyszer ennyi egyezést sikerül is esetleg összekeresgélni, e gyér kivételek csak megerősítik azt a tényt, hogy mese-kitalálás dolgában Jókai talán a világ legelső írója. Mi csak mint mesemondóról tettünk róla néhány észrevételt; pedig az érdekes mese nála a kiapadhatatlan humor és az elbájoló nyelv csodálatos szövetségében jelenik meg. Nagyszerű humora és emberszeretete szinte kívánja az összehasonlítást az angol regényírókkal, de ez külön tanulmányt igényelne; meg kellene állapítani viszonyát pl. Dumashoz, Victor Hugohoz,³ továbbá itthoni szellemi rokonaihoz, illetve örököseihez: Eötvös Károlyhoz, Mikszáthhoz, Herczeghez, Gárdonyihoz; több emberöltő munkája kell annak tisztázásához, minő forrásokból, a mindennapi élet és az olvasmányok minő ezerféle hatása alatt és hogyan dolgozott Jókai. Azután az ő stílusa! Egy Jókai-szótár készítését, mint a magyar nyelvtudomány egyik sürgős kötelességét, nemrégiben hangoztatta a Magyar Nyelvőr;⁴ de esztétikai szempontból is érdekes feladat volna kimutatni: hogyan fejlődik Jókai stílusa különböző hatások alatt (Vörösmarty, Victor Hugo, Petőfi, Jósika),⁵ de ezek alól apránként felszabadulva az egész magyar irodalom legremekebb egyéni prózájává. Szóval a Jókai-kritika még sokáig nem fog szűkölködni problémák nélkül.

ZSIGMOND FERENC.

¹ *Enyém, tied, övé és Az arany ember.*

² *A régi jó táblabírák és Börtön virága.*

³ A Sue-hatást vizsgálta Jókainak *egy* regényére vonatkozólag Kovács János: *Sue hatása a magyar regényirodalomra.* Kolozsvár, 1911.

⁴ *Magyar Nyelvőr.* XLII. évf. (1913.) 408. l.

⁵ Jókai Vörösmartyban «szellemi apját» tiszteli; Vörösmarty munkái képezték a fiatal Jókai «egész szellemvilágát». (*Emlékeimből.* 126., 129. l.) Eleinte Jókai határozottan a Vörösmarty eposzi stílusának hatása alatt áll; a *Hétköznapokban* csak úgy hemzsegnék az ilyen hátrahagyott jelzők: «Csak egy gömbölyű fej látszik úszni a lankaság vizeiben, mindinkább bellebb-bellebb haladó...» (235. l.) A *Vadon virágai, Csataképek* jó része ritmikus próza, kötetlen nyelvű óda vagy ditiramb, sok helyen refrénnel. — Majd Victor Hugo csillogó, bizarr dagálya hat Jókaira s megjelennek az ilyen hangzatos mondások: A Zúr, az ősbölcény «gyönyörű fenevad! A föld oroszlánna álmodott, mikor ezt szülte...» (*Görög tűz.* 88. l.) — Jósika kétségtelen hatását mutatja Jókai első műveiben pl. a feltételes jövő gyakori használata (zúzandá össze = zúzta volna össze); erről a szerencsétlen igealakról Jósika sohase szokott le, Jókai azonban csakhamar elhagyta.